

Eleştirel Bilinç¹

Hasan Hüseyin Aksoy

Bilinç, “nesnel gerçekliğin ancak insanda bulunan en yüksek yansıma biçimi”, ve “insanın nesnel dünyayı ve kendi kişisel varlığını anlamasına etkin biçimde katılan zihinsel süreçlerin toplamı” olarak tanımlanabilmektedir. (Frolov, 1997, 59).

Öte yandan bilinç konusu, Marksist literatürde, işçi sınıfının “kendinde sınıf” ve “kendi için sınıf” olma; Gramscian anlamda “hegemonya”nın işlemlerini görmeye ve direnmeye ya da “rıza”ya yol açan bir zihinsel kavrama durumu olması; ya da “gerçek” ve “potansiyel bilinç” olarak bir sınır durumu yansıtması gibi bağlamlarla eleştirel teori içinde dikkat çekmektedir. Burada paylaşılan ve diğer kapsamlı tanımlar, bilincin biyolojik olduğu kadar insanın ekonomik, toplumsal, kültürel ve dilsel etkinliklerinin bir ürünü olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, eleştirel pedagoji alanı içinde öne çıkan ve özellikle Paulo Freire tarafından tanıtılan ve kavramlaştırılan düzeylerinden biri olan eleştirel bilinç (conscientizaçao, Portekizce; critical consciousness-conscientization, İngilizce) kavramı üzerinde durulmuştur.

Freire, pek çok çalışmasında, ezme-ezilme ilişkilerini anlamada ve bunları değiştirmede önem taşıyan öğeleri analiz ederken kullandığı diğer kavramlarla bağlantı içinde, conscientizaçao (bilinçlenme, eleştirel bilinç) sözcüğünü kullanmıştır. Bu kavram, Freire’nin çevirmenlerinden biri tarafından “sosyal, siyasi ve ekonomik çelişkileri kavramak ve gerçekliğin insanları ezen koşullarına karşı harekete geçmek için gereken öğrenme süreci” olarak dile getirilmiştir (Freire, 1969/1991, 15). Freire, daha sonraki çalışmalarında da, bu kavrama dönerek önceki bazı betimleme ve

¹ Bu yazı Eleştirel Pedagoji Dergisinde Yıl 9 (Sınav Özel Sayı)’da yayımlanmıştır.

açıklamalarını genişletmeye ya da netlik kazandırmaya çalışmıştır (Freire, 1985, 167-173; Freire, 2005, 3-18, 37-51).

Freire, eleştirel farkındalığın, toplumun doğal ekonomik ilerlemesi yoluyla gelişemeyeceğini, uygun tarihsel koşullar altında eleştirel eğitim çabalarına dayalı olarak ortaya çıkabileceğini dile getirmektedir. Buna göre, Freire, eleştirel bilinç kavramının eleştirel farkındalığın uyandırılmasını temsil ettiğini belirtir (Freire, 2005, s.14-15). Eleştirel bilinç, bilinçlilikten farklıdır. İnsanlar bilinçleri olan varlıklardır ancak sadece eleştirel düşünme ve eylem eleştirel bilince yol açar. Bu bağlamda, eleştirel bilincin, mevcut olanı anlama, tarihselliği içinde nedenlerini ve mevcut olanın değiştirilebilir olduğunu kavrama gibi öğelerinin diğer bilinçlilik durumlarına göre ayırt edici olduğunu söylemek olanaklıdır.

Freire (2005, 3-18, 37-40) bilinçlilik düzeylerini üç kategori altında incelemektedir. Geçişsiz bilinçlilik (intransitive consciousness) yapısal bilinçten yoksundur ve içinde bulunduğu koşulları değiştirmeye ve bu koşullara itiraz etmeye yönelmez. Bu tür bir bilinç düzeyi gerçekliği değiştirilmez, mutlak, mevcut olduğu gibi olması kaçınılmaz olarak, kadercı bir bakış açısıyla görür. Bu tür bir bakış açısı, çalışma yaşamı ve siyasal yaşamda olduğu gibi eğitim alanında da örneklerini çokça gösterir. Hiçbir şekilde istendik nitelikte olmadığı ve sürdürülmesi onlar için eziyet oluğu halde, milyonlarca insanın içinde bulundukları koşulları ve yönetilme biçimlerini çaresizce kabullenmeleri, bunun dolayı eleştirecek ya da suçlayacak kimseyi görememeleri ve dışsal ancak tam bilemedikleri bir gücün kendileri için daha az acı çekmelerine yol açacak bir değişim sağlamasını umut etmeleri, bu tür bir bilincin yansıması olarak görülebilir (Monchinski, 2008).

Freire'nin beirttiği ikinci bilinçlilik düzeyi, naif geçişli veya yarı geçişsiz bilinçlilik (naive transitive veya semi-intransitive consciousness) düzeyidir. Bu da baskılanmış bir bilinç türüdür, ancak birey bu baskının arkasındaki dışsal güçlerin farkındadır. Bununla birlikte, bu bilinçlilik düzeyinde bireyler, baskının ya da kendileri için olumsuz yaşam koşulları yaratan durumların nedenleri hakkında bir kavrayışa sahip olduğu halde, durumu değiştirilebilir olarak görmeyen bir bakış açısını da yansıtmaktadır. Başka bir deyişle, bu tür bilince sahip bireylere göre, koşullar olumsuzdur ve buna yol açanlar da bilinmektedir ancak bu sabit bir gerçekliktir ve değişim mümkün değildir. (Monchinski, 2008).

Freire'nin belirttiği üçüncü düzey ise, eleştirel bilinçlilik (critical consciousness, conscientization), eleştirel bilince sahip olmaktır. Freire, diğer iki düzey bilincin bireyin içinde bulunduğu gerçekliği açıklama ve dönüştürmedeki yetersizliğine değinirken, eleştirel bilinçlilik durumunun da sabit, her yerde ve her koşulda geçerli doğruların bilinmesini sağladığı sanılan mistik bir kavram olmadığını anlaşılmamasını istemektedir (Freire, 1985,167-173). Buna karşın, "eleştirel bilinç", ezilenlerin, baskı altında yaşamlarını sürdürenlerin, insandışılaştırılmış, kendilerine yabancılaştırılmış bir yaşam sürenlerin içinde bulundukları koşulları değiştirmelerine yardımcı olacak araçlardan biridir. Eleştirel bilinç düzeyinde bireyler, içinde bulundukları baskıcı, ya da insandışılaştıran koşulları tarihsel olarak görür ve nedenlerini anlar, bu özellikleri ile değiştirilebilir olduklarını kavrayarak bunların değiştirilmesi, dönüştürülmesi amacına uygun davranışlar geliştirir. Mevcut koşulları kaderci bir şekilde olduğu gibi kabul etmez, değiştirmeye yönelir. Eylemler ya da aktiviteler, sınırlı bir kısa zamanı değil, koşulların gerektirdiği daha uzun bir zaman dilimini de kapsayabilir. Eleştirel bilinç, yaşamlarımızı belirleyen bu eşitsiz yapıların tarihsel olarak kurulmuş olduğunu ve yeniden farklı bir şekilde kurulabileceğini düşünür. Öte yandan, adaletsiz ve baskıcı yaşam koşullarının eğitim kadar politik alanı da içeren birbiriyle ilişkili bütünlüklü bir çerçeve içinde üretildiğini ve bunların birbirinden ayrılmasının zorluğunu, bireysel çabaların benzer durumdaki diğer insanlarla birlikte veya onların eylemleri ile uyumlu olması gereğini de eleştirel bilinç betimlemelerinde görebiliyoruz.

Monchinski (2008) bu üç farklı bilinç düzeyinin eğitim kurumlarında ve dersliklerde öğrenci ve öğretmenler açısından somut karşılıkları olabileceği üzerinde durmakta ve bunları çalışmada örneklemektedir. Örneğin ikinci sıradaki "naif geçişli" bilinç düzeyinde, "yoksul bir mahallede okula giden çocukların aldıkları eğitimin okulları yoksul bir mahallede olduğu için onların daha zengin akranlarından oldukça farklı olduğunu bilmeleri" sözkonusudur. Ancak, buradaki bilme ve hatta nedenlere ilişkin alaycı söylem, onları insandışılaştıran yapıların değiştirilmesi arayışındaki eylemden ve eleştirel bilinçten farklıdır. Shor (1987,48), Freire'nin betimlediği anlamda eleştirel bilinci geliştiren okuryazarlık ve siyasal farkındalık yoluyla öğrencilerin güçleneceklerini ve kendi toplumsal değişimlerinin ve demokratik kültürün yaratıcısı özneler olabileceklerini düşünmektedir. Monchinski'nin deyişiyle "sadece diyalog ve eleştirel düşünce yoluyla öğrencilerimiz ve biz eleştirel bir bilince erişebiliriz" (2008, 138). Ancak, hiçbir

Eleştirel Pedagoji Kavramları

eleştirel eğitimcinin ne öğrenciler ne de toplumun tüm diğer bireylerini mutlak bir neden-sonuç ilişkileri içinde zihinleri yönlendirilebilen “nesneler” olarak görmemesi ve kaderci bir bakış açısından eleştirel bir bilinç kazanmaya geçişin bireysel ve toplumsal çok sayıda etkeninin olabileceğini her zaman dikkate alması gerekecektir.

Kaynakça

- Freire, P. (1974/2005). Education for Critical Consciousness. New York, Continuum. (ilk baskısı 1974 yılında yapılmış).
- Freire, P. (1985). The Politics of Education. Culture Power and Liberation. Çev.. Donaldo Macedo. West Port, Bergin & Garwey.
- Freire, P. (1969/1991) Ezilenlerin Pedagojisi. Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek. İstanbul, Ayrıntı. (ilk baskısı 1969 yılında yapılmış).
- Monchinski, T. (2008). Critical Pedagogy and the Everyday Classroom. New York, Springer.
- Frolov, I. (1997). Felsefe Sözlüğü. 2. Baskı. Çev. A. Çalışlar. İstanbul, Cem Yayınevi.
- Shor, I. (1987). Critical teaching and Everyday Life. Chicago, The University of Chicago Press.